

НАРОДОПРОСВІТНІ КНИЖКИ.

I.

За роки 1899—1901.

Народня просвіта!

От діло, що викликало й викликає собі стільки хвали, поклонення й жертв, а з другого боку стільки сліпої ненависти, стільки лютого ворогування!

Народня темнота — от на чому засновується всяке рабство, всяке пригноблення! І як же прихильникам сих річей не скреготіти зубами в своїй безсилій лютості проти сьвіту, проти просвіти?!

Та нехай скреготуть, нехай воюють із просвітою, нехай силкують ся її знищити — що до сього, до сих мізерних силкувань? Просвіта — сьвіт, а сьвіт завжди при кінці подужує.

О, як би тільки таких ворогів мала просвіта! В її стільки сили, що вона могла-б легко з їми бороти ся. Але в неї є вороги безмірно страшнійші й небезпечнійші.

І сі її вороги — звуть себе діячами просвіти.

Вони силкують ся бити просвіту її-ж власною зброєю.

Побачивши, що просвіта йде в перевазі над темрявою, що вона ось-ось подужає і тоді буде кінець їх пануванню, вони голосно починають ознаймлювати себе прихильниками народньої просвіти і починають її ширити. Зі шкільних катедр, з церковних амбон, у книжках, у газетах вони подають народови духову їжу. Вони перекручують або вигадують факти, вони зневажають логіку, вони цвілими забобонними формулами силкують ся затумапо-

ЛІТЕРАТ.-НАУК. ВІСНИК XII.

10*

вати людський розум, щоб він не бачив правди навіть там, де вона сама стає йому перед очима, — і все на те, щоб цією облудою просвіти затримати, припинити справжню просвіту і вдержати серед людей у старій силі ідеали рабства й панування, експлуатації й безправности! Щоб могли бути пани й раби, могла істнїти божевільна, злотов обсинана, диямантами осяяна пишнота — роскоші, а поруч із нею і через неї — страшнїйше за всі страхи Дантового пекла, темне, брудне, запоморочливе, сточене хворобами голодне вбозтво!

Сї вороги — гірші за всякі иньші.

Та не край на тому, і з межи сього натовпу ворожих сил я не можу не назвати ще однієї.

Ми знаємо — о, ми добре знаємо! — як приходять люде і будують у селї школу і вчать у тїй школі дітей чужою мовою і навчають їх зневажати свою мову, свій нарід, свою історію, найсвятїйші рідні згадки, найсвятїйші рідні ідеали! Як вони здирають із нашої народньої душі шкуру і надївають на неї чужу!

Винародовити! Вирвати душу!

Коли се говорять той прихильник темряви, про якого я вже казав, то що тут дивного або несподїваного?

Але се кажуть — і як часто кажуть! — люде, що проповідують волю й людське братерство, справедливїсть і сьвіт! І во ім'я сього сьвіту треба, щоб зникли національности, зникла душа народу, цїлого народу!

І чим же сї просвітники лїпші за тих слуг темноти?

О, просвіто! во ім'я твоє робить ся багато злочинств, і се одно з таких!

І все-ж просвіта, просвіта народня — сьвяті слова, що наменовують сьвяте дїло! І коли в знеможеного знову оживає сила, коли в зневоленого не вмирає надїя на волю, коли дух, на мить пригашений, знову займаєть ся палким огнем, то се тїльки через те, що всі вони знають, певне знають, що аби сьвіт осияв темні голови мас, і все відмінить ся. Не миттю, не від разу се зробить ся, як не від разу й сьвіт осяває від сходу сонця, але-ж зробить ся, не може не зробити ся!

І коли і в наш час культурна Англія знищує благородних Бурів, то се не через те, що просвіта взагалї не може пособити малосилому, чесному чоловікови проти дужого й підлого хижака, а тїльки через те, що ще скрізь панує темрява, і могутчі хижаки

мають через те змогу користувати ся за для самих себе з усього того добра, яке може дати наука, освіта, культура. І нехай Англія задавить Бурів, задавить сих лицарів свободи, — се не відмінить неминучого поступу в перевазі сьвіту над темрявою, людського права й справедливости над хижацьким розбещенством.

І всі народности, що борють ся за своє національне існування, за право жити як нація, як народність, можуть бути певні, що поки в їх житиме й зростатиме просьвіта й культура, доти перед їми певний шлях до ясної, коханої мети...

Народи, що мають літературу, люблену не по самих панських будинках, а й по мужичих хатах, не вмирають, хоч би на їх дорожі й траплялись тяжкі пригоди.

І через те народня просьвіта, просьвіта має за для таких безправних народів є питанням перворядної ваги, а в деякі історичні моменти питанням, що може переважувати всі інші, забирати всі сили, які зостають ся після задоволення неминучих вимагань нашого фізичного існування.

І нема нічого дивного, коли серед таких народів і в такі моменти культ діячів просьвіти (беручи се слово широко) стає на першому плані і кожний новий твір умілости чи письменства, кожна добре написана популярна, народня книжка стають національним придбанням, бо кожна така річ є одним із тих східців, що їх мусять перейти варід, щоб досягти вищого, того бажаного і палко й давно сподіваного добра...

А сих східців так багато, так страшно багато до високостів !...

І в нас є тільки декільки перших...

Але все-ж є!

Є і будуть ще! І прибувають що дня!

Не весь той матеріал, що прибуває, годящий до будівання — сьому правда; але є й добре й вельми годяще.

До таких негодящих річей я зараз би відкинув харківську книжку „Угадько“ (1900). Се просто так званий по селах „Салимон“, „Ракуль“ (Оракул), тільки вкраїнською мовою. Цікава річ, що в українських письменників раз-у-раз була думка видати такого „Салимона“: в життєпису Глібова*) читаємо про заходи кількох

*) Л. И. Глібовъ. Біографич. очеркъ М. Загирней и Б. Гринченко. (Черниг., 1900), ст. 18—19.

людей у сій справі, а сам Глібів склав „Ворожку“, що, як би її надрукувати, то була-б більша книжка, ніж усі його байки й інші вірші видані вкупі*). Думка тут певне така, що коли вже наш нарід читає тих „Салимонів“ по московському, то хай ліпше вже не псує собі мови і має їх по своєму. Воно, звісно, так, але з другого боку ще й ось як. Коли всяке ворожінне брехня і коли віра в його є наслідок народньої темряви, а ми хочемо світлу, то на що ти пособлятимемо сій темряві ще й далі держати ся? Коли-б талановитий поет Глібів той свій час, що він змарнував на „Ворожку“, та вжив на нові свої байки, то певна річ, що одна тільки гарна байка зробила-б народній просвіті більше добра, ніж уся тая товстелезна „Ворожка“. Так саме змарнував свій час і гроші на видання і автор „Угадка“. А міг би за сей час скласти і за ті гроші видати путящу, справді просвітну народню книжку. І то було-б добро!

Таким добром є купка книжечок, що навидавали Кияне, аж 22. Перші книжечки з погляду були не дуже красні, але останні — прегарні: добрий друк, путящий папір, ченурненька обгортка, ще й з портретом автора! (Портрети: Тобилевича, Кониського, Куліша, Шевченка, Левицького, Франка). І яка дешева ціна: „Баба Параска та баба Палажка“ Левицького — 4 копійки! Ї книжки по 1½ й по 2 коп.!

Через те, що наука по українському є й досі річю в Києві забороненою, ми маємо в сій серії тільки дві книжки наукового характеру (певне якимсь випадком проскочили): „Береженого Бог береже (оповідання селянина про скотську чуму)“ та „Різачка або дізентерія“ — Авраменка. Такі книжки нам тепер найдужче дорогі через се, що народ наш шукає науки, а сього саме й нема... Пів-науковий, пів-беллетристичний характер має книжка Ол. Кукулевського: „Оповідання про життя кобзаря“. Се коротенький Шевченків життєпис, складений з уривків його віршів, зв'язаних проміж себе прозовими поясненнями. Книжка корисна.

Останнє все в київських виданнях — поезія. Віршованої поезії є тільки дві книжечки: „Малый Кобзарь“ Шевченка та „Абу — Каземові капці“ д. Мирона. В „Малому Кобзарі“ 63 дрібних Шевченкових віршів. Добір добрий і скільки ні видавай дешево Шевченка, завжди можна сказати, що його треба видавати ще, ще і ще...

*) І у нас уложив таку книжечку Федькович, та вона не була друкована, а побачить світ аж у IV томі повного видання Федьковичевих писань. І. Ф.

„Абу — Каземові капці“ — віршована перерібка східньої казки. Казка гарна, але часом важка нашому селянинові мова примусила видавця повиправляти деякі місця. Та все-ж чимало залиглося незрозумілого, починаючи з самого заголовку: слова „капці“ на просторах величезної більшості російської України не знають, а слова: „Абу-Каземові“ і зовсім нікому, хто не знає арабських імен (а хіба наші селяне їх знають?) не зрозумілі. Читає чоловік заголовок і ні слова в йому не розуміє. Треба було-б иньшого вигадати. Хочу сказати про одну виправку. На стор. 9 замісто „лазні“ поставлено: „баню“:

„В баню я піду як стій!“

говорить Абу-казем.

З поводу сього слова згадаю такий кумедний винадок в одній школі на Україні. Приїхав до школи шкільний інспектор (з українським прізвищем) та й звелів школярям читати якусь там частку з шкільної читанки (здається — Паульсона). Описано там було село й церкву і сказано між иньшим: „При въѣздѣ въ село прежде всего бросается въ глаза верхъ церкви“ (чи якось підхоже). Інспектор хотів, щоб школярі переказали те, що прочитати. Ніхто не міг. Тоді він почав питати ся:

— Ну, скажите, — что бросается въ глаза, когда вы въѣзжаете въ село?

Школярі подумали та й кажуть:

— Собаки.

Бачучи, що не тули гне, інспектор почав иньше:

— Что вы видите прежде всего въ церкви?

— Бабів та дівчат на бабинці, — одказують діти.

Інспектор починає вже сердити ся, але ще питає:

— На церкви вверху — что вы видите?

— Баню! — гукнули школярі.

— Да что они — смѣются надо мной, что-ли? — репетував на вчительку розлютований інспектор з українським прізвищем. — Какая можетъ быть баня (себто: лазня) на церкви?!*)

*) В паралель до сього випадку, — ось ще сей. В другій школі трапив ся ще такий чудернацький випадок. В старшій групі читали з московської читанки про те, що »Сидѣль Вася на берегу пруда (ставок) и смотрѣть на гусей« і не там, як ті гуси плавали, а тоді »Вася« (Василько) й каже:

»Теги! теги! идите, гуси, домой!«, чи якось там.

Певне видавець „Абу-Каземових капців“ уважав слово „лазня“ за польонізм. Може й так. Я запропонував би вживати в письменстві замісто і „бані“ і „лазні“ цілком українське слово — „мильня“ (чи може мильня). Слово се в старовину було поширене у нас (не знаю як тепер) і потрапило до одного зі старих наших словарів. (Див. „Словарь книжной малорусской рѣчи по рукописи XVII в.“, що видав додатком до „Кіевск. Старины“ 1888 р. д. П. Житецький).

Драма в київських виданнях запроєнтована чотирма творами п. Тобилевича. Всі вони своїм змістом цікаві на селі. Драма „Бурлака“ безперечно викличе багато розмов постаттю свого симпатичного героя; ще більше може розмов зніме „По над Дніпром“ тими цікавими питаннями, які в їй зачеплено (хоч автор властиво не дає на їх ніякої відповіді такої, що на неї можна було-б пристати). Цікаво знати, чи зрозуміють селяне чудового „Бонавентуру“ в комедії „Сто тисяч“ і чи в ком. „Розумний та дурень“ не здасться їм ненатуральною, неможливою в життю та розмова в останньому акті (VIII-й вихід), де Михайло, поважний господар, упевняє батька, що за 250 карб. вельми варто посидіти в острожі. (Коли-б хто розпитав про се сільських читачів та й подав се до друку, — адже се дуже цікаво і важно знати народні погляди на літературу). Мені здається, що було-б дуже добре, коли б видати дешевими виданнями ще отсі твори д. Тобилевича й д. Кропивницького: „Бондарівна“, „Мартин Боруля“ (сю пєсу дуже треба), „Сава Чалий“, „Чумаки“, „Дай серцю волю, заведе в неволю“, „Невольник“, „Зайдиголова“, „Олеся“.

З беллетристів ми стріваємо найбільше Кониського: У тісній баби, Надії, Грошолубка, Млин. Найліпше з сих оповідань „Млин“, найгірше „Надія“, бо його так попсовано (чи в цензурі, чи задля цензури), що не розбереш, що й до чого, коли не знати, як воно було поперед друковано у Галичині, — ліпше було-б зовсім його не друкувати. Оповідання Кониського написані легенько й жваво, але в їх нема (як і взагалі в беллетристичних

— Расскажи что прочитал! — велит учитель.

— Та... сиділа Васька на березі та прудила блохи та ще й дасть ся: »Тю! тю! які здорові, — наче гуси!«

Коли-б був хто охочий збирати отакі кумедії про науку в школі, то мав би багато матеріалу.

творах цього автора) ніякого малювання, а сюжети ледви чи дадуть щось цікаве сільському читачеві.

Шкода, що так мало видано творів д. Левицького. Ліпші писання таких авторів треба якомога більше пускати між людей метеликами. В київській серії маємо його чудових „Бабів Параску та Палажку“ та „Приятелі“. Важко зрозуміти, через що саме це останнє оповідання обібрано до видання метелика. Воно гарпо написане, та мабуть таки не треба вплевняти нам сільський люд, що все лихо від Жидів, коли свої експлуататори бувають часом і гетьто гірші за Жидів!

З старих беллетристів є отсі оповідання:

В книжечці: „Дзвонарь. — Сужена. — Надії“ містяться, окрім „Надій“ Кониського, що про їх уже казано, „Дзвонарь“ Мордовця та „Сужена“ — Стороженка. „Дзвонаря“ пописувала цензура, викресливши те, що героя вигонюють із бурси, — шкода, бо це малесеньке оповіданнячко трохи чи не найкраще з усього, що написав д. Мордовець. Стороженкове оповідання — з чудесами; я-б не ширив таких річей серед народу: там і так багато містики. А ще більше: не треба віднімати цього оповідання в його справжнього творця і підписувати під ім: „Марко Вовчок“.

В книжці; „Оповідання про давнє“ прегарні оповідання: М. Вовчка „Максим Грімач“, Г. Барвінок — „В осени літо“, О. Федьковича — „Старий Донда“, а на прикінці притулено на щось переказ народньої легенди з чудесами „Проскурка“.

„Де найшов, де загубив“ Павла Шуліки (з „Основи“) теж перерібка народньої казки про те, як чоловік продав сало з скаженого кабана. Я ні трохи не проти видання для народу народніх творів або переробок із їх. Багато сих творів сам народ уже позабував, то читатиме їх як нове; потім — не всі-ж народні твори є в кожній місцевості: що в одній знають, того в другій може й не чули ніколи. Але видаючи за для народу ці твори треба добирати з їх з одного боку речі коштовні своїм артизмом, а з другого — речі, які не чинитимуть шкоди поступовій освіті народу. Через те напр. видання народніх оповідань про відьом, як на мою думку, було-б шкодливе. Що до переробки П. Шуліки, то хоча там шкодливого нічого й нема, але не видко й артизму.

„Іван Золотаренко“ — манюсінська повість із української історії Гребінки не може рівняти ся з його чудовими „приказками“,

а ненависть до Ляхів, якою пройнято се писання, не така симпатична річ, щоб її дуже варто було ширити серед народу.

„Про злодія в с. Гаківниці“ — прегарне Кулішеве оповідання з його „Листів з хутора“. В розвідці Вільхівського: „Українська книжка на селі“ (Зоря, 1892) говорить ся, що сільські читачі в одному селі розуміють не так як треба се оповідання. Цікаво було-б, коли-б хто иньший прислухав ся до того, що кажуть про сю книжку селяне.

З новітніх беллетристів бачимо книжечку з трьох оповідань: д. І. Франка: „Лесишина челядь. Малий Мирін. Грицева шкільна наука“. Чудові оповідання і цікаво знати, як вони сподобають ся нашому селянству. Мову тут знову довело ся виправляти, бо є там таке, що його наші люде нїяк не зрозуміють. Одначе менї здаєть ся, що виправляти треба тільки те, що неминуче виправити, що буде цілком незрозуміле нашому народови. Але я знайшов такі виправки:

У Франка: „Земля розскачить ся і зїне бездонна, блакитна глибїнь під річкою“ (В потї чола, 31). Виправлено: „Земля розскачить ся, і десь візьметь ся...“ (23). Замість мальовничого і зовсім зрозумілого в сьому місці зїне поставлено блїде і зовсім не відповідне тут: десь візьметь ся!

У Франка: „Пробовкнув сусід і пішов...“ (31). Виправлено: „Промовив сусід...“ (24). На що се? Хиба пробовкнув не українське слово? І се слово тут характерне, до ладу, а промовив блїдо, шабльоново.

У Франка: „Лучають ся по наших селах доволї часто такі дивовижні появи“ (34). Виправлено: „Зустрічають ся по наших селах...“ (28). Менї здаєть ся, що слово зустрічають ся тут не до ладу і більше сказано під надихом московським (Встрѣчаются...), а тут, коли вже й виправляти, треба було-б сказати: Трапляють ся. Але я думаю, що не було нїякої потреби й виправляти, бо слово лучати ся зрозуміле нашому народови, здавна серед його і в наших лїпших авторів уживаєть ся. Є воно в словарях Левченка й Уманця (случають ся), є, напр., у Куліша: „Як на теж лүчилась у хаті подорожня панї якась“ (Хата, ст. 95).

Виправляти треба обережно, шануючи автора, його індивідуальність, його смаки й уподобання. Хоч галицька літературна мова

і дуже відбилась од нашої і хоч дуже часто ті відміни в їй проти нашої зовсім не гарні і треба дбати, щоб вони зникли, та все-ж у Галичан є такі форми, що їми й нам гребувати не годить ся, а знов ще й такі, що хоч ми їх і не будемо переймати, та все-ж мусимо з їми погодитись, бо то також є наше, народне, хоч і місьцеве. Трохи гостріші вимагання мусять бути до мови книжок народніх: сільські малописьменні люде й так важко розуміють книжки, а коли ще там буде багато незрозумілих слів, то й зовсім буде кепсько; та все-ж і тут, виправляючи, не треба виправляти того, що народ і так зрозуміє.

„Хрестонос“ Дніпровой Чайки путяще оповідання (треба тільки, берегти ся москалізмів у мові).

Врешті є й один переклад!! Так і написано, що се переклад. Чи се який випадок, чи се цензура вже зрозуміла, що сором перед людьми сьогочасними і перед історією так гнати українську мову, що книжки тричі цензурні і по всьому світу читані стають забороненими і державі небезпечними тільки через те, що їх переказано українською мовою? Не знаємо як се стало ся, але „Музика Янко“, гарне оповідання Сенкевичеве, видруковано українським перекладом, хоча й без авторового прізвища... Се останнє показує, що мабуть таки се випадок і що люде й досі думають, що сварити ся і забороняти лїпше, ніж злагідно жити — самому жити і людям жити давати.

Я переглянув усю серію київських народніх книжок. Дрібні хибки, на які мені довелось показувати, неминучі у всякому, а ще більше — в новому ділі, не зменшують вартости сієї кошовної серії. Всякий прихильник народньої просвіти щиро бажатиме, щоб книжок у їй де-далі все більшало й більшало.

З Київа подамось до Одеси.

Тут найсамперед треба зазначити три книжки „Розмов про сельське хазяйство“ д. Е. Чикаленка. Д. Чикаленко сам добрий господар і все, про що він нише, знає не тільки теоретично, але й практично. Через те й його поради мають велику вагу для нашого хлібороба, і не дурно „Харьковское Общество сельскаго хазяйства“ надгородило його за сі книжки великою срібною медалею, а міністерство хліборобства рекомендовало їх; навіть міністерство просвіти, що досі не пускало собі й думки такої, щоб можна було сплямити народню школу українською мовою, пустило дві перші книжки д. Чикаленка і до бібліотек у народні школи, і до

народних бібліотек, і до бібліотек учительських семінарій. Так виходить, що світ не завалить ся, коли українська книжка стоятиме в шкільній шафці? Росія не розпадеться від цього? А коли так, то... То через віщо-ж московський переклад книжки „Де що про світ Божий“ дозволений до шкільних та народних бібліотек, а оригінал — ні, навіть і передруковувати його не вільно? Через віщо переклад „Оповідань про комах“ д. Степовика дозволений, а оригінал — ні? Через віщо не дозволені до шкіл в оригіналі, а тільки в перекладі твори Шевченка, Квітки, Марка Вовчка? Через віщо не дозволені інші твори поетичні, наукові, утилітарного змісту? Вони-ж не мають у собі нічого нецензурного навіть з погляду „Ученого комітету Міністерства Нар. Просвіщенія“.

Нічого, окрім мови!

Двадцять мільйонів народу, добуваючи в поті чола свого хліба, відбуваючи всі державні відбутки, несучи на собі, вкупі з иншими, вагу державного механізму імперії, не доробились досі навіть до елементарного права кожної людини, до права говорити, бо їх мова нецензурна, заборонена!!

Нецензурна мова! О, добродії! Вона не була нецензурною тоді, як нею промовляв Богдан Хмельницький, віддаючи під високу протекцію країну завбільшки з велике королівство!

Неврожаї, голод, — голод і через його неспромога мужикови відбувати державні відбутки, — от що примусило пустити невинні книжки про хліборобство до шкіл на Україні! Поголодуй ще, народе, і тоді матимеш може ще кілька хліборобських українських книжок у своїй бібліотеці! Нема, кажеш, у їй медичних книжок? Чудний ти! Вимири з половина з заразних або яких хочеш хвороб і побачиш, що пустять туди й медичних. Так просто. От тільки про інші змістом не можу вже добрати способу!

Годі „жартувати“, час сказати, що книжки д. Чикаленка — гарні книжки. Так просто, зрозуміло і практично оповідає він! Се його велика заслуга, що він написав ці книжки і що досяг дозволу на друк (їх не раз заборонювано) і на місце в народних та шкільних бібліотеках. І я не дивуюсь, що перша книжка, видана р. 1897-го в великому числі примірників, цього року вже видається вдруге — виправлена й побільшена. Чутка є, що друкується вже й четверта. Так і хочеться сказати: коли-б десята...

двадцять!... Ми стоїмо тепер в такому становищі, що дати народови добрий підручник на всі відділи хліборобства й зв'язаних з їм справ — буде великою заслугою перед краєм. І сього дожидаємо від д. Чикаленка — не тільки через те, що він за малим не єдиний робітник на сьому полі, а ще й через те, що він найкращий*).

„За малим не єдиний“, сказав я, бо знаю ще двох людей, що пишуть на теми, близькі до тем д. Чикаленка: се д. Ганько та д. Степовик. Книжечка першого: „Як дбаєш так і маєш“ (Полтава, вийшла ще р. 1898 і властиво не належить до сього огляду), а те треба хоч трохи про неї тут згадати, бо в „Л. Н. Вістнику“ про неї нічого не казано, а тим часом книжечка ся написана гарно, розумно і може бути дуже корисною. Сподіваємось від автора й далі таких добрих праць.

Те-ж одеське „Южно-Русское Общество Печатного Дѣла“, що видавало книжки д. Чикаленка, видало й гарну книжку д. О. Степовика: „Лихі потайні хлібоїди: хлібний комарик та шведська муха“ (1899). Д. Степовик давно вже люде знають як доброго популяризатора (Оповідання про комах, Користні звірятка, Про городину), і ся його книжка така-ж гарна, як і попередні.

В Одесі видрукувано й книжку: „Українські пісні. З нотами. Зібрав А. Конощенко“ (1900). В збірці 100 пісень. Я не перевіряв сих пісень із друкованим уже матеріалом, але здається, що се цілком нові записи, а не передруки. Коли так, то збірка має безперечну етнографічну вагу і з сього погляду є добрим

*) Мова в д. Чикаленка взагалі добра, народня, але мені здається, що деякі вислови склали ся в його під надихом мови московської. Напр.: Чедві зводив кінці з кінцями (I, 3) = Едва сводить концы сь концами; — По тонесеньким щілінкам (I, 7) замість: по тонесеньких щілінках; — Чим більше на землі росте трав, тим більше вони... (I, 9) замість: Що більше... то більше; — Мій пар дорожче від вашого (I, 16) замість: дорожчий від вашого; — Горять як мілкі дрова (III, 36), тобто: дрібні дрова: (мілка буває річка, яма...). Не можу згодити ся й з номенклатурою авторовою: назвица рослин, географічні назвица у його часто позичені з московської мови: калмики (комлики!), тимофіївка, люцерна, віка, клевер, а можна було-б добрати й наші народні (деякі часом згадує й сам д. Ч.). Ще хотів би сказати про одно слово. Наші автори одні вживають стань, стайня, а другі, вважаючи се за польонізм, конюшня, яке знов мабуть москалізм: у д. Чикаленка обидва слова, більше — друге. Чому не вживає ніхто безперечно українського слова кінніця? Воно стриває ся в народніх піснях: „Коники іржуть в кінніці“ (Уманець, Словарь, том IV, бік 233, — тут помилка в наголосі); „Коницька вставте до кінничейки“ (Головацький; теж в „Ист. пѣснях мѣр. народа“ Антоновича і Драгоманова, I, 37).

придбаннєм. Але її ціна (30 коп.), вигляд (чистенькі кольористі малюнки на окладниках) і те, що видавець (д. Фесенко) вже й попередку видав таким робом співаник д. Хведоровича, примушує думати, що й се видання мало мету — дати народови співаник. З-по-верху він дуже добрий: друк гарний, перед кожною піснею (а не десь там при кінці, що важко й знайти) ноти друковані чітко (а не літографовані), гарний папір, дешева ціна — ще не було в нас так гарно виданих співаників. Одначе добір пісень зовсім не може вдовольнити.

З кількох десятків тисяч пісень, що або й досі співають ся серед народу, або зберегли ся тільки в книжках, ми до ширення серед народу та й взагалі серед усякої публіки будемо брати, видима річ, не всі, а добирати ліпші, тобто: а) добрі з погляду музичного, так саме б) й з літературного, так саме в) й з ідейного. Сама музика не може тут усього рішати, треба щоб і форма словесна, і зміст були також добрі. Зміст мусить бути такий, щоб він збуджував серед народу гарні почування й думки, виробляв народню свідомість, піднімав, зміцняв, а не пригнічував духа, пособляв нашому народови ставати народом мужним, смілим, свідомим своїх сил, певним у своїх надіях на ліпшу будучину. Бо коли інакше, то... то на що нам тоді й пісні?

Ні. хочемо по людському ми жити,
Щоб розум наш не в путах працював,
Щоб серце в нас могло як хоче бить ся,
Щоб творчий дух творити вільно міг,
Щоб ми могли, свою принісши частку
До людської скарбниці, гордо всім
І радісно у вічі подивитись,
Сказати братам: Оце зробили ми!

Таких і пісень нам треба, щоб навчали нас сього! А на що ширити отакі співи:

Як женив ся, то хвалив ся, що вмів косити, —
Приї'яв косу до покосу та й став голосити:
„Болять ручки, болять ніжки, ще й коса ледащо!
Випив би я горілочку, та не маю за що!
Ой виїду я на вулицю та й стану-погляну:
Їдна несе вареники, а друга сметану.
А котора вареники, то та моя буде;
А котора з сметаною, — пущу межі люде!“ (N 46).

Або такі (N 37):

Дівчино, дівчино! Тебе мати кличе!
 Через тин, частий густин,
 Через копин — копин густий,
 Через коліщатко!... (Се після кожного віршу
 приспів!)

Нехай вона кличе, а я знаю на що:
 Хоче мене мати за свинаря дати.
 Свинарь свині розганяє, свининою воняє!
 Дівчино, дівчино! Тебе мати кличе!
 Нехай вона кличе, а я знаю на що:
 Хоче мене мати за чабана дати.
 Чабан вівці зганяє, він сіркою воняє...

Се цілком має право на місце в науковому етнографічному виданні, але в народньому співанникови се річи просто шкідливі. Чимало можна було-б показати таких зразків недоладнього добору у сій книжці, в яку д. Конощенко видимо позавадив такі пісні, які йому пощастило записати від селян. З погляду етнографа його книжка добра. Але-ж на що він дозволив пустити її друком яко народній співанник?

В Одесі ще видано Кулішєву „Чорну Раду“, — чистеньке, дешеве видання з портретом, за 50 коп. Довго вона не могла видавати ся через цензурні перешкоди, врешті є. Ціна невелика (хоча можна видати навіть ще дешевше) і книга може піти й на село. Цікаво, як вона сподобаєть ся сільським читачам. Можна бояти ся, що вони не здоліють орієнтувати ся в тій плутанині відносин і подій, яку малює в своїй хроніці автор. Кажучи взагалі, чи користна була-б ся гарно написана книга на селі? У нас нема написаної задля народу історії рідного краю; дві-три книжки історичної поезії не дадуть ніякого знання. „Чорна рада“ поки є єдиним великим (хоч і в поетичній формі) твором, з якого можуть читачі-селяне познайомити ся з козацьким періодом нашої історії. І ледви чи є Брюховеччина таким пунктом у сьому періоді, з якого треба починати знайомість. В історії кожного народу є моменти, що лягають плямою на його минуле життя, моменти занепаду. Таким моментом була в нас Брюховеччина. Чи не робить се її найбільше нездатною до того, щоб з неї починати знайомість із рідною історією? І коли так, то „Чорна рада“ є книгою, яку треба давати до рук більше-менше свідомим нашого минулого, а не первакам, що починають з А, Б.

З одного краю України аж на другий — до Харькова. Тут видано (зі спільною нумерацією) чотири малесенькі книжечки*). Ось вони:

І в. Спілка: На чужині. Мандрівка по Америці, в беллетристичній формі. Селяне залюбки слухають і читають се оповідання. Д—ві Спілці доводилось і поперед сього друкувати беллетристичні річи географічного та історичного змісту (На півночі, На Кубані, Колись і тепер, Козача помста). Йому взагалі видно не стає наукового матеріялу, джерел, але як би він їх добув собі, то з його був би добрий популяризатор: він пише гарною мовою, знає народ, його погляди, знає що треба казати і як треба висловити ся, щоб народ зрозумів казане, і не тільки знає, а дуже добре і вміє се зробити. Через те й шкода, що д. Спілка закинув те, до чого він найбільше здатний, а заходив ся був писати оповідання та історичні повісти. Сими річами він не заживе собі слави ніколи. А добрим і користним популяризатором він може бути. І невже він думає, що се така мала річ?

Минув ся вже той час, коли літературою було тільки те, що писало ся про панський ужиток. Тепер кожен розумний знає, що добре написана книжка про вжиток народніх мас, книжка, що понесе туди якусь частинку самосвідомости, є таким саме важним літературним придбанням, як і гарна повість, драма, поема і незмірно важнішим за десятки й десятки того віршового й беллетристичного баллясту, яким редактори журналів мусять, по неволі часом, захорашувати свої видання. Наша мета — мати освічені маси, наша мета — мати маси, злиті з інтелігенцією в одній самосвідомости. А коли так, то автори, що пособляють досягти сієї мети книжками, написаними для мас, стільки-ж достойні поваги й подяки, як і талановиті поети, беллетристи, драматурги. Кращі, свідоміші наші письменники завсїгди се пам'ятали і через те Шевченко видав „Букварь“ і мав писати иньші науково-популярні книжки; Куліш видав дві „Граматки“, а в їх навіть арифметику списав, написав „Хмельницину“ та иньш., Левицький написав кілька популярних історичних книжок, Кониський — Граматку,

*) Деякі страшенно пообтинані. Взагалі у нас люблять книжки обрізувати. На що? Що більше білого округи колюмни друку, то книжка чепурніша; а як таку книгу заведеш у палітурки, то доводить ся обтинати мало не при самому друці. І здебільшого обрізано нерівно, криво. На віщо-ж псувати книжку?

Щотницю, Прописі, Потебня — Граматку, Квіткя — „Листи до любезних земляків“ та інші; народні книжки писали або пишуть: Мих. Комар, Х. Крижський, Ів. Франко, М. Драгоманов, Ом. Огоновський та інші. Все се люде, що придбали собі імя в „високій“ літературі й науці, а одначе знали, що мусять працювати й на сьому полі. І мені здаєть ся, що повинність кожного нашого письменника дати кілька книжок науково-популярних, коли не самому написати, то хоч переробити чи перекласти. Чи самих же письменників се повинність? Ні, кожного свідомого Українця. А найбільше тих, хто стоїть біля народу: народніх учителів, лікарів, хвершалів, сільських господарів, то що. От напр. дуже тепер треба книжок медичних. Дещо й видано за останні два роки, але дуже мало.

— Стривайте! — хтось скаже, — але коли-ж чоловік не вміє? Не може?

— Не вміє, то звісно, що тоді вже нічого йому не скажеш, але-ж... Але-ж, знов скажу, коли не вміє самостайно, то може хоч переказати твір із чужої літератури, — тепер уже багато можна знайти годящих задля сього книжок. І се не так уже мудро.

Далі серед харківських видань бачимо книжечку з двох оповідань: „Свекруха“ М. Вовчка та „Лихтарник“ Шабленка. Останнє оповідання пристойне, але ледви чи так уже треба було видавати його за для народу. Що-ж до М. Вовчка, то всі його оповідання треба повидавати дешевими метеликами. Певне не всі будуть однаково до вподоби селянам тепер, але треба, щоб народ прочитав усьо Марка Вовчка.

Д. Гнат Галайда добре переклав оповідання Пейверинти „Мороз“ (Харьк., 1699). Гарне оповідання, читаєш його і душа стискаєть ся страхом-жалем за хліборобську долю. Шкода тільки, що не розказано хоч у примітці, в якій се країні дієть ся. І на сій книжці стоїть: „переклад“. Але коли можна друкувати переклад з Пейверинти, — чому не вільно з Гомера, Шекспіра, Гете, Гайне, Шіллера? Через віщо те заборонене? Чим поосуєть ся добробит і щастє російської людности, коли деякі люде читатимуть Шекспіра не в Гербелевому, а в Кулішевому перекладі?

Д. Галайда видав у Харькові ще одну книжечку — етнографічне оповідання з кіргізького життя: „Добром усе переможеш“. Ся книжка цінна, бо дає деякі наукові відомости. І написана про-

сто й зрозуміло (хоч і не без москалізмів). Але я хотів би сказати дещо про її тенденцію.

Герой — приймає зазнає від своїх названих батька й брата всяких кривд; на при-кінці сей брат однімає в його кохану дівчину і сам женить ся з нею. Герой — прихильник принципів, виставленого на заголовку книжечки і через те не покидає сієї сім'ї, а застається служити злим названим батькови й братови, терпить їх знущання, дивиться на муки своєї коханої, тепер братової жінки. Аж ось розбійники взяли сього брата. Герой іде мало не на смерть, визволяє його; вони тікають, за їми женуть ся, визволений невдячний брат покидає героя самого. Розбійники вбивають його, та, випадком, не зовсім. Він одужує. Се так уражає злого брата-розбишаку, що він мириться з героєм і віддає йому свою жінку. Добром усе переможеш!

Так.. Ну, а як би розбійники, вбиваючи героя, та таки доби́ли його?

Як би він тоді переміг? А далі: добре-ж, що злий брат послухав ся доброго автора та й покаяв ся, а як би ні? Він би тоді ще дужче зненавидів героя саме через те, що повинен бути йому вдячний, і ще дужче катував би свою жінку за те, що вона любить героя. І в житті так здебільшого й буває, і читач має право сказати авторови: „Може таке, як ви пишете, де й було, але се — виняток“. А коли так ти... чи добро-ж оте терпіння, яке виявляв герой? Чи не ліпше було-б, як би він ухопив свою молоду на степового коня (а коли-б той братік сіпнувся до його в сей час, дав би йому доброго стусана) та й полинув би з нею на волю та й збудував би собі щастя на новому місці? А як він не міг сього зробити, то не може він бути й людиною, достойною наслідування.

Я через те кинув ся в великі розмови з поводу маленького героя, що д. Галайда рекомендує своєю книжечкою народови терпіння. Терпіння! Проповідь про його чує наш нарід уже так давно в усяких формах — і словесних, і иньших... Ох, нехай воно йде на очерета, на болота, се терпіння! Проповідь мужности, сьмилвости, боротьби зо злом і енергії, енергії, енергії — ось чого нам треба!

Коли терпіння — добро, то я хочу зла!

Але час кінчати. Треба ще тільки згадати, що Ананівське земство видало 4 аркушики-таблиці, а на їх видрукувана путяще

складена медична наука селянам про коросту, скарлатину, віспу, пранці. Більше, більше такої науки, більше праці й заходів, щоб наш край міг очистити ся від тієї гидоти!

От і всі книжки про народній ужиток видає в рр. 1899—1901, які я знаю. Може яких не бачив ще, то тим і не кажу про їх. А про видання петербурського „Благотворительнаго Общества“, що видало досі три беллетристичні книжки та чотири змісту утилітарного та наукового, я поки не буду нічого казати; чутка є, що незабаром оповістить воно друком ще кілька науково-популярних книжок, дак я вже тоді й говоритиму про вельми користну діяльність сього симпатичного товариства.

В сьому огляді довело ся згадати про кілька десятків книжок. Звісно, за два з чимсь роки се дуже мало. Але-ж поперед сього ми не мали й того! А тепер видко, що суть люде, яким дорога просвіта нашого народу і вони працюють, дають свої гроші на се сьвяте діло. Дякуймо їм щиро і радіймо, що робучих рук і благородних душ у нас все більшає та більшає!

1901. V. 11.

Вільхівський.

